

СТУДІЙ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

УДК 008:784.3/.5:82-1(145):394.014

Антонова Катерина Антонівна
аспірантка Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
katrinvalentine@gmail.com

УВІЧНЕННЯ М. В. ЛИСЕНКОМ ПАМ'ЯТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА
У 40-у ТА 50-у РІЧНИЦІ СМЕРТІ ПОЕТА

Мета роботи. Дослідження присвячене розгляду діяльності М. В. Лисенка з увічнення пам'яті Т. Г. Шевченка з нагоди 40-х та 50-х роковин смерті поета. Висвітлюється роль М. Лисенка у мистецьких заходах та громадських проєктах. Йдеться про концерти композитора, присвячені пам'яті Кобзаря, та концерти, збір від яких М. Лисенко передавав на встановлення пам'ятника поетові у Києві, а також про заснування композитором Об'єднаного комітету зі спорудження цього пам'ятника. **Методологія** дослідження полягає у застосуванні таких наукових методів, як абстрагування, синтез, дедукція та історико-логічний метод. Використання вищезазначених методів дає змогу висвітлити окремий аспект діяльності М. Лисенка, як-то його участь та роль у проведенні мистецьких заходів і реалізації громадських ідей з нагоди роковин смерті Т. Шевченка (абстрагування); об'єднати цей аспект мистецької та громадської діяльності композитора в одне смислове ціле (синтез); всебічно дослідити події у хронологічній послідовності історичного контексту, щоб виявити їх внутрішні зв'язки та умови, в яких вони відбувалися (історико-логічний метод); узагальнити значення діяльності М. Лисенка з увічнення пам'яті поета (дедукція). **Наукова новизна** роботи полягає у використанні раніше не введених у лисенкознавство документів та освітленні мистецьких заходів за участі М. Лисенка з нагоди вшанування пам'яті поета. **Висновки.** Дослідження питання вшанування М. Лисенком пам'яті Т. Шевченка дає змогу зробити висновок про важливість такої діяльності для виховання тогочасної молоді в дусі патріотизму та любові до національних мистецьких традицій, а також для розбудови української культури в умовах дії Ємського указу, утисків Російської імперії і відсутності офіційної державності та незалежності України в останню третину XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: мистецька діяльність, вечір пам'яті, Об'єднаний комітет зі спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку в м. Києві, М. В. Лисенко, Т. Г. Шевченко.

Антонова Катерина Антонівна, аспірантка Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Увековечение Н. В. Лысенко памяти Т. Г. Шевченко в 40-ю и 50-ю годовщины смерти поэта

Цель работы. Исследование посвящено рассмотрению деятельности Н. В. Лысенко по увековечиванию памяти Т. Г. Шевченко по случаю 40-й и 50-й годовщин смерти поэта. Освещается вопрос роли Н. Лысенко в культурных мероприятиях и общественных проєктах. Речь идет о концертах композитора, посвященных памяти Кобзаря, и о концертах, сбор с которых Н. Лысенко передавал на установку памятника поэту в Киеве, а также об основании композитором Объединенного комитета по сооружению этого памятника. **Методология** исследования заключается в использовании таких научных методов, как абстрагирование, синтез, дедукция и историко-логический метод. Применение вышеуказанных методов позволяет осветить отдельный аспект деятельности Н. Лысенко – его роль в проведении культурных мероприятий и реализации общественных идей по случаю 40-й и 50-й годовщин смерти Т. Шевченко (абстрагирование); объединить этот аспект культурной и общественной деятельности композитора в одно смысловое целое (синтез); всесторонне исследовать события в хронологической последовательности исторического контекста, для того чтобы выявить их внутреннюю связь и условия, в которых они происходили (историко-логический метод); обобщить значение деятельности Н. Лысенко по увековечиванию памяти поэта (дедукция). **Научная новизна** работы состоит в использовании ранее не введенных в лысенкознание документов и освещении культурных мероприятий с участием Н. Лысенко по случаю увековечивания памяти Т. Г. Шевченко. **Выводы.** Исследование вопроса чествования Н. Лысенко памяти Т. Шевченко позволяет сделать выводы о важности такой деятельности для развития украинской культуры в условиях действия Емского указа, давления Российской империи и отсутствия официальной государственности и независимости Украины в последней трети XIX – начале XX вв.

Ключевые слова: культурная деятельность, вечер памяти, Объединенный комитет по сооружению памятника Т. Г. Шевченко в г. Киеве, Н. В. Лысенко, Т. Г. Шевченко.

Antonova Kateryna, postgraduate of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

Perpetuating the memory of T. Shevchenko by M. Lysenko during the 40th and 50th anniversary of poet's death

The purpose of the article is to study the activities of M. Lysenko on perpetuating the memory of T. Shevchenko on the occasion of the 40th and 50th anniversaries of the poet's death. It highlights the issues of the role of Lysenko in

cultural events and community projects. This means the composer's concerts dedicated to Kobzar's memory, concerts, the income from which Lysenko transferred to the installation of the poet's monument in Kiev, and establishment by the composer of the Joint Committee on the construction of this monument. The **methodology** of research consists in using of such scientific methods as abstraction, synthesis, deductive, historical and logical. Application of the above methods allows to highlight his participation and role in the implementation and conducting of cultural events and the implementation of social ideas on the occasion of T. Shevchenko's 40 th and the 50 th anniversary of the death (abstraction); to combine this aspect of cultural and social activities of the composer in a single meaningful whole (synthesis); to explore comprehensively the events in chronological order of the historical context in order to reveal their inner connection and the conditions, in which they happened (the historical and logical method); and to generalize importance of the activity of Lysenko on perpetuating the memory of the poet (deduction). **The scientific novelty** of work consists in the use of documents, which had not been previously introduced in study of Lysenko, and in coverage of cultural events with the participation of Lysenko on the occasion of perpetuating the memory of T. Shevchenko in his 40th and 50th anniversary of death. **Conclusions.** Studying the issue of Lysenko's honoring memory of Shevchenko allows to draw conclusions about the importance of such activities for the development of Ukrainian culture in the conditions of the Ems decree, the pressure of the Russian Empire and the lack of official statehood and independence of Ukraine in the last third of the XIX – early XX centuries.

Keywords: artistic activity, commemoration meeting, joint committee on construction of the monument of T.G. Shevchenko in Kyiv, M.V. Lysenko, T.G. Shevchenko.

Актуальність теми дослідження. Два великих українця – М.В. Лисенко і Т.Г. Шевченко – ніколи не зустрічались і не були знайомими за життя. Однак сила генія видатного Кобзаря, старшого сучасника М. Лисенка, не могла не вплинути на формування світогляду, національної свідомості та, як наслідок, на діяльність і творчість композитора. Крім того, що М. Лисенко написав близько 90 творів на вірші Т. Шевченка, багато часу після смерті поета він приділяв увічненню його пам'яті. Це були концерти, присвячені роковинам Т. Шевченка, зокрема ювілейні, а також організація спеціального Комітету зі збору грошей на встановлення пам'ятника поетові у Києві.

У березні цього ювілейного шевченківського року (155-ті роковини поета) шанувальники творчості двох видатних українських митців зустрілися в меморіальному Музеї Миколи Лисенка на концертних вечорах, присвячених 202-й річниці народження Т. Шевченка (9 березня) і 174-й річниці народження М. Лисенка (22 березня). 9 березня в музеї, крім урочистостей з нагоди дня народження Т. Шевченка, відбувся концерт учнів музичної школи з м. Українка, а 22 березня, в день народження М. Лисенка, в оселі композитора прозвучали його вокальні твори, зокрема на вірші великого Кобзаря.

Вивчення питання діяльності М. Лисенка з увічнення пам'яті Т. Шевченка розкриває нові сторінки у розумінні М. Лисенка як активного мистецького та громадського діяча України, зокрема Києва.

Науковою новизною статті є документи, які вперше введені в лисенкознавство [3; 17], а також розгляд участі та ролі М. Лисенка у мистецьких заходах з нагоди двох ювілейних дат від дня смерті Т. Шевченка – 40-х та 50-х роковин.

Дослідженню такого роду діяльності М. Лисенка присвячені окремі статті Р. Скорульської: «Упереджений огляд подій, що лишалися поза увагою («На пам'ятник Т. Г. Шевченку...»)» [23] та «З когорти героїв людського духу» [21], а також розділ «На громадсько-культурній ниві» книги Т. Булат і Т. Філенка «Світ Миколи Лисенка» [1].

Стаття Р. Скорульської "Упереджений огляд подій, що лишалися поза увагою" присвячена мистецьким заходам пам'яті Т. Шевченка, організованим М.Лисенком 1909 р. Докладною і широко документованою щодо діяльності М.Лисенка з увічнення пам'яті великого Кобзаря є стаття авторки «З когорти героїв людського духу». В ній йдеться про участь композитора у діяльності "Об'єднаного комітету зі спорудження пам'ятника Т.Г. Шевченка в Києві"; про створений М. Лисенком 1908 р. Київський Український Клуб, при якому утворюється "Центральний комітет по делу празднования 50-летнего юбилея смерти Т.Г. Шевченко" [21, 21]; про його участь у підготовці відзначення роковин Т. Шевченка у Києві та його проведенні у Москві. У статті вперше цитуються раніше не введені у лисенкознавство документи, що висвітлюють ситуацію навколо відзначення 50-х роковин Т. Шевченка у Києві. Як зазначає сама Р. Скорульська, дана стаття є лише однією "зі спроб узагальнення "нових" матеріалів і давно відомих фактів щодо громадської роботи Миколи Віталійовича Лисенка" [21, 29].

Т. Булат у книзі "Світ Миколи Лисенка" пише про заборонене святкування 50-х роковин смерті Т. Г. Шевченка у Києві, а також про подібний музичний захід у Москві, в якому композитор виконував свої твори [1, 174-179].

У книзі Д. Іофанова "Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка" вперше публікуються документи, які підтверджують факт боротьби прогресивної громадськості України з силами реакції в 1907–1914 рр. у зв'язку зі спорудженням пам'ятника поетові і вшануванням його імені. Також упорядник книги наводить документи, що підтверджують активну роботу композитора в журі організованих Шевченківським комітетом «конкурсів на складання проектів пам'ятника Т. Шевченку».

Найціннішим джерелом, яке висвітлює тему нашої статті, є вперше введені в лисенкознавство документи [3; 17], а також листи самого М.В. Лисенка до М.Ф. Біляшівського [7; 8], М.М. Лисенко [9; 10; 11; 12] та ін.

Вищезгадані архівні матеріали цитуються у нашому дослідженні:

- за оригіналами документів, які зберігаються у фондах Чернігівського державного літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського (ЧДЛММ), Інституту рукопису Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка (ІР ІЛ НАНУ), Науково-галузевого архіву Інституту музикознавства, фольклористики та етнографії ім. М.Т. Рильського (НГА ІМФЕ НАНУ), Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Відділу рукописів Державної публічної бібліотеки (ДРБ УРСР) та Музеї Миколи Лисенка (ММЛ);

- за машинописним розшифруванням Д.М. Ревуцького (до 1941 р.), що зберігається в ММЛ.

Мета дослідження. Зважаючи на згадані вище наукові праці та архівні документи, зрозуміло, що участь М. Лисенка у відзначенні 40-х та 50-х роковини смерті Т. Шевченка ще не достатньо висвітлена. Саме тому вона стала темою нашого дослідження.

Нами було знайдено та розшифровано документ «К 50-летию со дня смерти Т.Г. Шевченко» зі справи «о сборе сведений о деятельности лиц, принадлежащих к «Киевскому украинскому обществу»». Сведения об украинском композиторе Лысенко Н.В.», а також арк. 3-4 з «Переписки с Киевским губернатором об организации комитета по закладке памятника Т. Шевченко и о запрещении приезда делегации от австрийских украинцев».

Виклад основного матеріалу. Починаючи з перших років після смерті Т. Шевченка, М. Лисенко майже щороку бере участь у негласних Шевченківських концертах, дедалі частіше і сам організовує їх, долаючи перешкоди, які чинили йому влада та цензура. На цих заходах серед інших виконуються і власні твори Лисенка на вірші Кобзаря.

На зламі XIX – XX ст. кількість мистецьких заходів за участі чи з ініціативи М. Лисенка по увічненню пам'яті Т. Шевченка збільшується. Кожного року у різних містах, не лише України, а й Російської імперії в цілому, відбувається від одного до п'яти літературно-музичних шевченківських вечорів.

Зокрема, 1901 р. відзначення пам'яті Т. Шевченка було ознаменовано мистецьким вечором з нагоди 40-х роковин смерті поета, який відбувся у Петербурзі. Про це свідчить лист М. Лисенка до В.І. Ясевич-Бородаєвської.

Варвара Іванівна Ясевич-Бородаєвська (1859(61?)–1920) – одна з видатних жінок-науковців Петербургу, українська патріотка. На зламі XIX–XX ст. вона була поважною постаттю в освітянських та юридичних колах Росії, мала знайомства серед високих поліційних чинів Петербургу і використовувала їх для допомоги землякам [22].

У листі М.Лисенка до В.І. Ясевич-Бородаєвської, датованому 15 лютим 1901 р., композитор повідомляє, що не може приїхати до Петербургу для участі в концерті з нагоди відзначення 40-х роковин смерті Т.Г. Шевченка через те, що в Інституті шляхетних дівчат у Києві, де він працює, у цей час проходять річні іспити з музики. «Ко всему и у нас в Киеве 40-е роковины будут тоже святковаться на 5-й неделе В. Поста и без меня музык[альный] отдел не состоится» [6]¹. Але 21 лютого 1901 р. у паспорт М.В. Лисенка було вклеєно марку реєстраційного збору Петербурської міської управи і поставлено штамп "Явлен 1901 г. февраля 21 в Рождественской ч[асти] 1-го уч[астка]. Дом № 172/2 по Невскому пр[оспекту]" [15]. Досі не з'ясована мета поїздки. Однак, якщо судити за змістом вище цитованого листа до В. Ясевич, найвірогідніше – це участь у Шевченківському концерті у Петербурзі.

Також 1906 р. М.В. Лисенко став одним з ініціаторів організації «Об'єднаного комітету зі спорудження пам'ятника Т.Г. Шевченкові у Києві». Згодом композитор сам очолює Комітет, до якого перераховувались чималі суми від лисенківських видань і концертів [4, 154; 5], з концертів за участі його хорів і педагогів та учнів його Музично-драматичної школи.

Організацію відзначення роковин 27-28 лютого узяв на себе Київський Український Клуб (КУК), створений М. Лисенком [7], а відкриття пам'ятника було заплановано на 26 лютого 1911 р., про що нам стає відомо із Заяви 19 гласних Київської міської думи про вшанування 50-х роковин з дня смерті Т.Г. Шевченка: «Киеву, как культурному центру того края, народность коего дала славянскому миру такого великого поэта, выпала высокая честь украсить памятником ему, на что и собрано по настоящее время свыше 80 000 руб[лей]» [4, 183].

Окрім цього, в даній заяві пропонується киянам взяти участь безпосередньо і у самих заходах з нагоди відзначення 50-ї річниці від дня смерті Т.Шевченка, а Київській Думі пропонують наступні ідеї щодо вшанування поета:

1. Організувати відзначення роковин поета в тому числі і на місці, яке було обрано для встановлення пам'ятника.

2. Одному з училищ Києва надати ім'я Т.Шевченка, побудувавши для нього окрему будівлю на кошти «из предложенного займа».
3. Також назвати ім'ям поета Народний дім на Троїцькій площі.
4. В училищах Києва влаштувати читання, присвячені пам'яті Т.Шевченка, під час яких розповсюдити серед учнів безкоштовні видання для шкільного віку і схвалені Міністерством народної освіти вірші поета та видання його біографії.
5. Повісити портрет Т.Шевченка у публічній міській бібліотеці, а також в училищі, яке носить ім'я його ім'я.
6. Постановити відпускати щорічно кредит для придбання українських видань, як у Публічну бібліотеку, так і в безкоштовні міські читальні.
7. Одну з вулиць, що прилягають до місця встановлення пам'ятника, назвати ім'ям Т.Г. Шевченка.
8. Для виконання своїх постанов, які потребують грошових вливань, «ассигновать соответствующий кредит» [4, 183-184].

З нагоди запланованого відзначення цієї ювілейної дати 16 січня 1911 р. відбувається перше засідання художньої секції з влаштування Шевченківського свята в помешканні Київського Українського Клубу [7]. А 25 січня у листі до М.Біляшівського М.Лисенко пише, що «дбає про те, щоб прикрасити бюст Шевченка і фое в українському стилі. Для цього потрібні будуть килими, плахти і рушники. Отже в цій справі старшина Клубу і вдається до Вас з проханням дати потрібні для цього речі [...]» [8]. 30 січня у листі до доньки Мар'яни композитор просить допомогти залучити для участі у київських Шевченківських заходах 28 лютого артистів імператорської сцени «[Л.] Балановську, [М.] Цибущенкову, [В.] Петрова [...]» і дає настанови про те, що треба для цього зробити [9].

Однак влада називала цю подію мало важливою і вважала, що вона має якусь іншу приховану причину: «[...] чествование заставляет выяснить истинную подоплеку стремлений его организовать» [3]. Полковник Кулябко у листі до Київського губернатора припускає: «Величина, какъ поэтъ, Шевченко самая умѣренная. Но въ данномъ случаѣ онъ важень [...] какъ зацепка [...]» [17, арк. 3]. «[...] эти празднества готовятся съ исключительной цѣлью устройства огромной противогосударственной манифестации [...]» [17, арк. 4].

Далі у своєму листі до Київського губернатора полковник Кулябко пише про можливі наслідки запланованих заходів з увічнення пам'яті Кобзаря: "При условии удачи этихъ торжествъ, они будутъ грандіозны и дадутъ богатый, чисто-агитационный, матеріаль. [...] Такимъ образомъ можетъ быть поколеблена въра въ правительство какъ у общества, такъ и у народныхъ массъ" [17, арк. 4]. При чому сам документ, в якому різними словами кілька разів подається та сама інформація, спонукає запідозрити автора листа у спробі маніпулювати представником царської влади більш високого рангу, силою переконання змусити його зробити конкретні висновки щодо причини та наслідків шевченківських святкувань і в результаті змусити віддати відповідні розпорядження щодо заборони проведення цих заходів.

Подібним чином можна охарактеризувати і лист київського генерал-губернатора Ф. Трепова до міністра внутрішніх справ О. Столипіна від 19 липня 1911 р., в кінці якого, всіляко «розшаркуючись у реверансах» перед вищим керівництвом, автор пише: «[...] я считаю долгомъ покорнейше просить Ваше высокопревосходительство, не признаете ли соответственнымъ сделать распоряжение о том, чтобы деятельность соединенного киевского комитета по сооружению памятника Шевченко была приостановлена» [4, 154-155].

1 лютого 1911 р. Київський губернатор О. Гірс, виконуючи наказ генерал-губернатора Ф.Трепова, письмово застеріг організаторів відзначення роковин: «[...] предстоящее юбилейное чествование не должно носить характера пропаганды украинскихъ учений, так какъ в противномъ случае празднование юбилея начальникомъ края будетъ совершенно запрещено [...]» [13].

21 лютого М. Лисенко писав з цього приводу дочці Мар'яні: «Що він розуміє під пропагандою українськихъ учений, – Бог його знає. Але робити [...] це свято під такими [...] речами ми не схотіли, і я поїхав до Гірса, і сказав йому, що Комітет уповноважив мене переказати, що він [Шевченківський комітет] зрікається цілком вести далі роботу святкування, і всяку діяльність з цього приводу геть зовсім лишає» [10].

Незважаючи на те, що київське відзначення Шевченкових роковин, яке готувалося протягом більше п'яти років, так і не відбулося, для його підготовки була проведена колосальна робота, зокрема самого М. Лисенка, якою не можна було нехтувати. Адже цей факт є показовим щодо громадської позиції композитора та напрямку його культурно-мистецької діяльності. Він є яскравим свідченням прагнення М. Лисенка не лише сприяти увічненню пам'яті великого українського поета, а й популяризувати національну культуру взагалі.

Врешті 5 березня 1911 року на пропозицію московського товариства «Кобзарь» урочистий ювілейний вечір з нагоди 50-х роковин смерті Т.Г. Шевченка відбувся у Великому залі Московської

консерваторії. У ньому брали участь М.В. Лисенко, його хор, а також українські та російські виконавці (у т.ч. артисти імператорської сцени) [20].

У I відділі мистецького вечору прозвучала музика Ніщинського до драми «Назар Стодоля» Т. Шевченка [19]. Задовго до цього всі квитки були розпродані; оскільки місць для всіх бажаючих не вистачило, то продавали вхідні квитки на право стояти в проходах балкона. Роль Назара грав М. Садовський. Окрім нього, у цьому спектаклі глядачі також побачили таких талановитих драматичних акторів, як: М. Малиш-Федорець, І. Уралову, Л. Манька, М. Запорожця та Л. Балановську [14]. "На початку концертної частини публіка стоячи двічі прослухала "Заповіт". Далі М. Лисенко зіграв свою "Думку-шумку" і на біс – низку інших своїх творів. А. Нежданова, Л. Балановська, Ф. Павловський, Н. Єрмоленко-Южина, Н. Калиновська-Доктор, І. Алчевський та М. Донець виконували вокальні твори на слова Т. Шевченка. [...] На закінчення концерту хор виконав кантату "Б'ють пороги" [...]" [25].

«В особі Миколи Віталійовича українське і російське громадянство вітало Україну і тим чинило демонстрацію проти тих, хто заборонив українцям упорядкувати шевченківське свято у себе на Україні», – згадував режисер концерту В. Овчинников [15].

З листа композитора до доньки М.М. Лисенко від 17 березня того ж року дізнаємось про його намір взяти участь у ще одному ювілейному концерті пам'яті Шевченка, який мав відбутись 23 березня у Курську. Захід було влаштовано Гуртком аматорів Російсько-Українського музично-драматичного мистецтва в Курському Громадському Клубі [11] і здійснює задумане, про що свідчить штамп у його паспорті [16] та його листи до М.М. Лисенко, зокрема від 27.03.1911 р. [12], у якому повідомляє: "Колонія дружна, чимала, має свою хату, яка від тепер зватиметься "Шевченківська". Концерта упоряджали в "Общ[ественном] Курск[ом] Собраніи", у великій залі. Стіни були декорировані рушниками, на великій естраді стояв великий гіпсовий бюст, весь уквітчаний вінками і оточений рослинами. Публіки було дуже багато" [12].

«Співорганізаторами були Коломійченко, Головня, Стрельський. На честь цієї знаменної події учасники сфотографувалися з Лисенком. Окрім того, Микола Віталійович виявив бажання сфотографуватися з молодими учасниками концерту.

[...] Микола Віталійович Лисенко під час приїзду до Курська був уже немолодою людиною (69 років – прим.), але тримався бадьоро і мав вигляд енергійного чоловіка» [24].

Про цей концерт дали, у тому ж листі від 17 березня до доньки, М. Лисенко пише про кошти, отримані від нього, які надійдуть до «Об'єднаного комітету зі спорудження пам'ятника Т.Г.Шевченку в Києві»: "Грошей зібрали стільки, що й на пам'ятник лишиться". Тут же композитор повідомляє про мішаний хор із понад 40 чоловік, який виступав на концерті в національному вбранні і виконував «Жалібний марш» (до 27-х роковин смерті Т. Г. Шевченка) М.Лисенка на слова Лесі Українки і, на завершення концерту, "Заповіт" у супроводі оркестру. "Співала [...] [А.]Стаховська (м[ец]с[ко]-с[опрано]), Лященко-бас, [...] кобзарь Кучеренко [...], і я двічі грав". Композитор виконав цього вечора свою 2-гу Українську рапсодію, а також 3 номери з Сюїти у формі старовинних танців: №1 – Прелюдію ("Хлопче-молодче"), №4 – Сарабанду ("Сонце низенько") та № 3 – Токатту ("Пішла мати на село") [18]. "Вітали мене надзвичайно гаряче і нарешті піднесли гарного адреса од українців в гарному синьо-оксамитовому бюварі з срібними окрасками і написами" [12].

Як бачимо, просвітницька діяльність Лисенка, зокрема у справі увічнення пам'яті Т.Шевченка, була зрозуміла найширшим верствам навіть поза історичними межами України і викликала вдячне захоплення і підтримку.

Аналізуючи і підсумовуючи всі факти подальшого життя композитора (як факти активної культурної та громадської діяльності М.Лисенка, так і факти не менш активного нагляду поліції за ним), можна, без перебільшення, стверджувати, що широка, різнобічна і плідна діяльність М.Лисенка з вшанування пам'яті Т.Шевченка, зокрема 50-х роковин його смерті, певним чином прискорила смерть композитора. Йде про численні старання і прискіпчиві спроби влади протягом 1911-1912 рр. знайти будь-яку зачіпку для знищення композитора (якщо не фізичного, то, щонайменше, морально-духовного); спроби «обрізати крила» ініціативному митцеві кожного разу, коли він, людина похилого віку із хворим серцем, вкотре знаходив у собі сили взяти на себе організацію чергового концерту чи створення ще одного мистецького осередку. Адже М.Лисенко і в останні роки свого життя продовжує активно займатись популяризацією українського музичного та поетичного мистецтва, а також плеканням молодого покоління, здатного полюбити, оцінити, зберегти і примножити національне духовне багатство.

Натомість реакція влади була негативною: після Шевченківського свята у Москві за Лисенком встановлюється гласний поліцейний нагляд. Відкривається справа «О закрытии Киевского Украинского Общественного Собрания», до якої долучено, зокрема донесення підполковника Леонтьєва Директору департаменту поліції по Особливому відділу «...11 сего октября заседание Киевского губернского

об обществах о союзах Присутствия постановило закрыть Киевское общественное собрание и передать Прокурору окружного суда данные для привлечения совета правления клуба к уголовной ответственности» [2, арк. 39-40].

Оголошення «під підписку» відповідної постанови [2, арк. 51] та закриття українського клубу врешті стає чи не найімовірнішою причиною смерті Миколи Лисенка.

Висновки. Отже, просвітницька діяльність М.В. Лисенка, спрямована на увічнення пам'яті Т.Г. Шевченка, була активною і різнобічною: від звичайної участі у концертах, присвячених пам'яті славетного поета до організації подібних заходів, а також очолення ним Комітету зі збору коштів на пам'ятник Т.Г.Шевченку в Києві. Протягом всього свого життя, особливо в останні десятиліття, композитор здійснює свою діяльність у цьому напрямі, постійно долаючи протистояння влади до усіх своїх починань, покладаючи на це усі свої сили і час.

Незважаючи на наявність великої кількості наукових праць, присвячених творчості М.В. Лисенка, різнобічність його особистості та діяльності і значення в розробленні національної ідеї України засвідчує наявність ще не достатньо вивчених архівних документів та аспектів діяльності М. Лисенка не лише як композитора, а й як просвітника та генератора національної ідеї, що є перспективою подальших досліджень.

Примітки

¹ У цитатах зберігається правопис оригіналу.

Література

1. Булат Т. Світ Миколи Лисенка. / Т. Булат, Т. Філенко. – Нью-Йорк: Вид-во Української Вільної Академії Наук у США «Майстерня книги», 2009. – 408 с.
2. Дело о закрытии Киевского Украинского Общественного собрания. – Державний архів київської області (ДАКО), Ф. 10, Оп. 1, Спр. 351, 40 арк.
3. Дело о сборе сведений о деятельности лиц, принадлежащих к «Киевскому украинскому общественному собранию». Сведение об украинском композиторе Лысенко Н.В. Устав «Киевского украинского общественного собрания». – Центральний державний історичний архів м. Києва (ЦДІАК), Ф. 275, оп. 1, т. II, д. 2700, 4 арк.
4. Іофанов Д.М. Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка / Д.М. Іофанов // Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – 237 с.
5. Киевская Старина. – 1905. – № 4. – С. 47.
6. Лист М.В. Лисенка до В.І. Бородаєвської-Ясевич від 15 лютого 1901 р. – Російська академія наук, Інститут російської літератури (РАН ІРЛ), Ф. 350, № 61, арк. 49.
7. Лист М.В. Лисенка до М.Ф. Біляшівського від 15 січня 1911 р. – Науково-галузевий архів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології (НГА ІМФЕ), ф. 146, № 40.
8. Лист М.В. Лисенка до М.Ф. Біляшівського від 25 січня 1911 р. – НГА ІМФЕ, ф. 146, № 41.
9. Лист М.В. Лисенка до М.М. Лисенко від 30 січня 1911 р. Машинописне розшифрування Д.М. Ревуцького (до 1941 р.). – Музей видатних діячів української культури (МВДУК), Музей Миколи Лисенка (ММЛ) (Дм – 523).
10. Лист М.В. Лисенка до М.М. Лисенко від 21 лютого 1911 р. Машинописна розшифровка Д. М. Ревуцького (до 1941 р.). – МВДУК, ММЛ (Дм – 525).
11. Лист М.В. Лисенка до М.М. Лисенко від 17 березня 1911 р. Машинописна розшифровка Д.М. Ревуцького (до 1941 р.). – МВДУК, ММЛ (Дм – 539).
12. Лист М.В. Лисенка до М.М. Лисенко від 27 березня 1911 р. Машинописна розшифровка Д. М. Ревуцького (до 1941 р.). – МВДУК, ММЛ (Дм – 540).
13. Літературна газета. – К., 1956. – № 10 (8 березня). – С. 3.
14. Микола Лисенко. Десять років до вічності /Скорульська Р., Чуєва М. // Неопублікований рукопис. – МВДУК, ММЛ (РД – 1152). – 2007-2014. – 800 с. (заплановано до видання у 2016 р.).
15. Овчинников В. М.В. Лисенко в Москві // М.В. Лисенко у спогадах сучасників / упоряд. О.Лисенко / В.Овчинников. – К.: Музична Україна, 1968. – С. 684.
16. Паспорт М.В. Лисенка. – МВДУК, ММЛ (РД-133).
17. Переписка с Киевским губернатором об организации комитета по закладке памятника Т. Шевченко и о запрещении приезда делегации от австрийских украинцев. – ЦДІАК, Ф. 275, оп.1, т. II, д. 2419.
18. Программа вокально-музыкального вечера в память 50-тиліття смерті Т.Г. Шевченко, устараиваемаго кружкомъ любителей Русско-Украинскаго музыкаль[о]-драматич[ескаго] искусства. – МВДУК, ММЛ (КН-1616, АП-2).
19. Программа торжественного юбилейного концерта-спектакля, посвященного памяти Тараса Шевченко. – МВДУК, ММЛ (КН-3250, АП-419).
20. Рада. – 1911. – № 55. – С. 3.

21. Скорульська Р. З когорти героїв людського духу /Скорульська Р. // Українське музикознавство. – К., 1992. – Вип. 27. – С. 17-29.
22. Скорульська Р. Невідомі листи Миколи Лисенка у фондах рукописного відділу Пушкінського дому / Скорульська Р. // Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти : зб. наук, праць. Вип. 24 / Харк. держ. ун-т мистецтв ім. І. П. Котляревського. – Харків: Видавництво «НТМТ», 2009. – С. 33-38.
23. Скорульська Р. Упереджений огляд подій, що лишалися поза увагою («На пам'ятник Т.Г. Шевченку...») /Скорульська Р. // Музика. – № 2. – К., 1991. – С.14-15.
24. Спогади наймолодшої учасниці концерту у Курську Прісі Коломійченко, записані з її слів рукою її дочки Кислової І.Ф. – МВДУК, ММЛ (РД-317).
25. Стефанович М. М.І. Донець / Стефанович М. – К.: Мистецтво, 1965. – С. 64.

References

1. Bulat, T. & Filenko, T. (2009). The world of Mykola Lysenko. New York: Vyd-vo Ukrainskoi Vilnoi Akademii Nauk u SShA «Maisternia knyhy» [in USA].
2. The case of the closure of the Kiev Ukrainian Public Assembly. – State Archive of the Kiev region. Kyiv [in Ukraine].
3. The case of the data gathering on the activities of persons belonging to the "Kiev Ukrainian public meeting." Information about the Ukrainian composer Lysenko NV The Charter "Kiev Ukrainian public meeting". – Central State Historical Archive (CSHA). Kyiv [in Ukraine].
4. Iofanov, D.M. (1963). Materials about the life and works of Taras Shevchenko. – Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury [in Ukraine].
5. Kievskaiia Staryna. (1905), 4, 47. Kyiv [in Ukraine].
6. Letter of M.V. Lysenko to V.I. Borodaievskia-Yasevych from 15th of February in 1901. – Institute of Russian Literature of the Russian Academy of Sciences (RAN YRL), F. 350, № 61, p. 49.
7. Letter of M.V. Lysenko to M.F. Biliashivsky from 15th of January in 1911. – Scientific and branch archive of the Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology (NHA IMFE), f. 146, № 40.
8. Letter of M.V. Lysenko to M.F. Biliashivsky from 25th of January in 1911. – NHA IMFE, f. 146, № 41.
9. Letter of M.V. Lysenko to M.M. Lysenko from 30th of January in 1911. Typewritten decrypt of D.M. Revutsky (to the 1941). – Museum of the outstanding figures of Ukrainian culture (MOFUC), the Museum of Mykola Lysenko (MML) (Dm – 523).
10. Letter of M.V. Lysenko to M.M. Lysenko from 21th of February in 1911. Typewritten decrypt of D.M. Revutsky (to the 1941). – MOFUC, MML (Dm – 525).
11. Letter of M.V. Lysenko to M.M. Lysenko from 17th of March in 1911. Typewritten decrypt of D.M. Revutsky (to the 1941). – MOFUC, MML (Dm – 539).
12. Letter of M.V. Lysenko to M.M. Lysenko from 27th of March in 1911. Typewritten decrypt of D.M. Revutsky (to the 1941). – MOFUC, MML (Dm – 540).
13. Literaturna hazeta. (1956), 10, 3. Kyiv [in Ukraine].
14. Skorulstka, R.M. (2016). Mykola Lysenko. Ten years to eternity. Kyiv [in Ukraine].
15. Ovchynnikov, V.M. (1968). M.V. Lysenko in Moscow. M.V. Lysenko in the memoirs of contemporaries. O.M. Lysenko (Ed.). Kyiv: Muzychna Ukraina. [in Ukraine].
16. Passport of M.V. Lysenko. – MVDUK, MML (RD-133).
17. Correspondence with the governor of Kiev about the organization of Committee for the construction of T. Shevchenko's monument and about the prohibition of the visit of Austrian Ukrainians delegation. – (CSHA). Kyiv [in Ukraine].
18. Program of evening vocal and music evening in memory of 50th anniversary of the T. Shevchenko's death, which will make society of amateurs Russian and Ukraine music and drama art. – MVDUK, MML (KN-1616, AP-2).
19. Program of solemn anniversary concert-performance, dedicated to the memory of T. Shevchenko. – MVDUK, MML (KN-3250, AP-419).
20. Rada. (1911), 55, 3. Kyiv [in Ukraine].
21. Skorulstka, R.M. (1992). One of the heroes of human spirit. Ukrainske muzykoznavstvo. Kyiv [in Ukraine].
22. Skorulstka, R.M. (2009). Unknown Mykola Lysenko's letters in funds of Manuscript Division of Pushkin's House. Interactions problems of art, pedagogy and practice of education: collection of scientific papers, 24, 33-38 [in Ukraine].
23. Skorulstka, R.M. (1991). The biased overview of events, which left unattended. Muzyka, 2, 14-15. Kyiv [in Ukraine].
24. Memoirs of the youngest member of concert in Kursk Prisia Kolomijchenko, which were written by hand of her daughter – I.F. Kyslova. – MVDUK, MML (RD-317).
25. Stefanovych, M. (1965). M.I. Donets. Kyiv: Mystetstvo. [in Ukraine].

Стаття надійшла до редакції 21.11.2016 р.